لله المشرق والمغرب
پیام مشرق
در جواب دیوانِ شاعرِ المانوی گوئٹے
اقبال

پیش کش

بحضور اعلیٰ حضرت امیر امان اللہ خان
فرمان روائے دولتِ مستقلۂ افغانستان

خلد اللہ ملکہ و اجلالہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

اے امیرِ کامگار اے شہریار — نوجوان و مثلِ پیران پختہ کار

چشمِ تو از پردگیہا محرم است — دل میانِ سینہ ات جامِ جم است

عزمِ تو پایندہ چوں کہسارِ تو — حزمِ تو آساں کند دشوارِ تو

ہمتِ تو چوں خیالِ من بلند — ملتِ صد پارہ را شیرازہ بند

هدیه از شاهنشهان داری بسے — لعل و یاقوتِ گران داری بسے

اے امیر، ابنِ امیر، ابنِ امیر
هدیهٔ از بینوائے هم پذیر!

تا مرا رمزِ حیات آموختند — آتشے در سینه ام افروختند

یک نوائے سینه تاب آورده ام — عشق را عهدِ شباب آورده ام

پیرِ مغرب شاعرِ المانوی (۱) — آں قتیلِ شیوه هائے پهلوی

بست نقشِ شاهدانِ شوخ و شنگ — داد مشرق را سلامے از فرنگ

در جوابش گفته ام پیغامِ شرق — ماه تابے ریختم بر شامِ شرق

تا شناسائے خودم خودبین نیم — با تو گویم او که بود و من کیم

او ز افرنگی جوانان مثلِ برق — شعلهٔ من از دمِ پیرانِ شرق

او چمن زادے چمن پروردهٔ — من دمیدم از زمینِ مردهٔ

او چو بلبل در چمن فردوسِ گوش — من بصحرا چوں جرس گرم خروش

(۱) شاعرِ المانوی ـ گوئٹے

هر دو دانای ضمیرِ کائنات　　هر دو پیغامِ حیات اندر ممات

هر دو خنجر صبح خند، آئینه‌فام　　او برهنه من هنوز اندر نیام

هر دو گوهر ارجمند و تابدار　　زادهٔ دریای ناپیدا کنار

او ز شوخی در تهِ قلزم تپید　　تا گریبانِ صدف را بر درید

من به آغوشِ صدف تابم هنوز　　در ضمیرِ بحر نایابم هنوز

آشنای من ز من بیگانه رفت　　از خمستانم تهی پیمانه رفت

من شکوهِ خسروی او را دهم　　تختِ کسریٰ زیرِ پای او نهم

او حدیثِ دلبری خواهد ز من　　رنگ و آبِ شاعری خواهد ز من

کم نظر بیتابیِ جانم ندید　　آشکارم دید و پنهانم ندید

فطرتِ من عشق را در بر گرفت　　صحبتِ خاشاک و آتش در گرفت

حق رموزِ ملک و دیں بر من کشود　　نقشِ غیر از پردهٔ چشمم ربود

برگِ گل رنگیں ز مضمونِ من است　　مصرعِ من قطرهٔ خونِ من است

تا نه پنداری سخن دیوانگیست　　　در کمالِ این جنون فرزانگیست

از ہنر سرمایه دارم کرده اند　　　در دیارِ ہند خوارم کرده اند

لاله و گل از نوایم بے نصیب　　　طائرم در گلستانِ خود غریب!

بسکه گردوں سفله و دوں پرور است

وائے بر مردے که صاحب جوہر است

دیدهٔ اے خسروِ کیواں جناب　　　آفتابِ ما توارت بالحجاب

ابطحی در دشتِ خویش از راه رفت　　　از دمِ او سوزِ الا اللہ رفت

مصریاں افتاده در گردابِ نیل　　　سست رگ تورانیانِ ژنده پیل

آلِ عثماں در شکنجِ روزگار　　　مشرق و مغرب ز خونش لاله زار

عشق را آئینِ سلمانی نماند　　　خاکِ ایراں ماند و ایرانی نماند

سوز و سازِ زندگی رفت از گلش　　　آں کہن آتش فسرد اندر دلش

مسلمِ ہندی شکم را بندهٔ　　　خود فروشے دل ز دیں برکندهٔ

در مسلماں شانِ محبوبی نماند

خالدؓ و فاروقؓ و ایوبی نماند

ای ترا فطرت ضمیرِ پاک داد — از غمِ دیں سینۂ صد چاک داد

تازہ کن آئینِ صدیقؓ و عمرؓ — چوں صبا بر لالۂ صحرا گذر

ملّتِ آوارۂ کوہ و دمن — در رگِ او خونِ شیراں موجزن

زیرک و روئیں تن و روشن جبیں — چشمِ او چوں جُرّہ بازاں تیز بیں

قسمتِ خود از جہاں نایافتہ — کوکبِ تقدیرِ او ناتافتہ

در قہستاں خلوتے ورزیدۂ — رستخیزِ زندگی نادیدۂ

جانِ تو بر محنتِ پیہم صبور — کوش در تہذیبِ افغانِ غیور

تا ز صدّیقانِ ایں امّت شوی

بہرِ دیں سرمایۂ قوّت شوی

زندگی جہد است و استحقاق نیست — جز بعلمِ انفس و آفاق نیست

گفت حکمت را خدا خیرِ کثیر ‏ ‏ ‏ ‏ هر کجا این خیر را بینی بگیر

سیدِ کل، صاحبِ ام الکتاب ‏ ‏ ‏ ‏ پردگیها بر ضمیرش بے حجاب

گرچہ عینِ ذات را بے پردہ دید ‏ ‏ ‏ ‏ رَبِّ زِدْنی از زبانِ او چکید

علمِ اشیا علم الاسماستے ‏ ‏ ‏ ‏ ہم عصا و ہم یدِ بیضاستے

علمِ اشیا داد مغرب را فروغ ‏ ‏ ‏ ‏ حکمتِ او ماست می بندد ز دوغ

جانِ ما را لذتِ احساس نیست ‏ ‏ ‏ ‏ خاکِ رہ جز ریزۂ الماس نیست

علم و دولت نظمِ کارِ ملت است ‏ ‏ ‏ ‏ علم و دولت اعتبارِ ملت است

آں یکے از سینۂ احرار گیر ‏ ‏ ‏ ‏ واں دگر از سینۂ کہسار گیر

دشنہ زن در پیکرِ ایں کائنات ‏ ‏ ‏ ‏ در شکم دارد گہر چوں سومنات

لعلِ ناب اندر بدخشانِ تو ہست

برقِ سینا در قہستانِ تو ہست

کشورِ محکم اساسے بایدت ؛ ‏ ‏ ‏ ‏ دیدۂ مردم شناسے بایدت

اے بسا آدم کہ ابلیسی کند
اے بسا شیطاں کہ ادریسی کند

رنگِ او نیرنگ و بودِ او نمود
اندرونِ او چو داغِ لالہ دود

پاکباز و کعبتینِ او دغل
ریمن و غدر و نفاق اندر بغل

درنگر اے خسروِ صاحب نظر
نیست ہر سنگے کہ می تابد گہر

مرشدِ رومی حکیمِ پاک زاد
سرِّ مرگ و زندگی برما کشاد

"ہر ہلاکِ امتِ پیشیں کہ بود
زانکہ بر جندل[1] گماں بردند عود" (رومی)

سروری در دینِ ما خدمت گری است
عدلِ فاروقی و فقرِ حیدری است

در ہجومِ کارہائے ملک و دیں
با دلِ خود یک نفس خلوت گزیں

ہر کہ یک دم در کمینِ خود نشست
ہیچ نخچیر از کمندِ او نجست

در قبائے خسروی درویش زی
دیدہ بیدار و خدا اندیش زی

قایدِ ملت شہنشاہِ مراد
تیغِ او را برق و تندر خانہ زاد

[1] جندل - پتھر

هم فقیرے هم شهِ گردوں فرے | اردشیرے با روانِ بوذرے

غرق بودش در زره بالا و دوش | در میانِ سینه دل موئینه پوش

آں مسلماناں که میری کرده اند | در شهنشاهی فقیری کرده اند

در امارت فقر را افزوده اند | مثلِ سلمانؓ در مدائن بوده اند

حکمرانے بود و سامانے نداشت | دستِ او جز تیغ و قرآنے نداشت

هر که عشقِ مصطفےٰ سامانِ اوست | بحر و بر در گوشهٔ دامانِ اوست

سوزِ صدیقؓ و علیؓ از حق طلب | ذرهٔ عشقِ نبیؐ از حق طلب

زانکه ملت را حیات از عشقِ اوست | برگ و سازِ کائنات از عشقِ اوست

جلوهٔ بے پردهٔ او وا نمود | جوهرِ پنهاں که بود اندر وجود

روح را جز عشقِ او آرام نیست | عشقِ او روزیست کو را شام نیست

خیز و اندر گردش آور جامِ عشق
در قهستاں تازه کن پیغامِ عشق

اقبال

لالۂ طور

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

لالۂ طور

(۱)

شهید ناز او بزم وجود است
نیاز اندر نهاد هست و بود است
نمی‌بینی که از مهر فلک تاب
به سیمای سحر داغ سجود است

(۶)

نہ ہر کس از محبت مایہ دار است
نہ با ہر کس محبت سازگار است
بروید لالہ با داغ جگر تاب
دل لعل بدخشان بی شرار است

(۷)

دریں گلشن پریشان مثل بوئیم
نمی دانیم چہ می خواہیم و جوئیم
برآید آرزو یا بر نیاید
شہید سوز و ساز آرزوئیم

(۸)

جهان مشت گل و دل حاصل اوست
همین یک قطره خون مشکل اوست
نگاه ما دو بین افتاد ورنه
جهان هر کسی اندر دل اوست

(۹)

سحر می‌گفت بلبل باغبان را
درین گل جز نهال غم نگیرد
به پیری می‌رسد خار بیابان
ولی گل چون جوان گردد بمیرد

(۱۰)

جهان ما که نابود است بود پیش
زبان تو ام همی زاید بسود و پیش
سخن را نکن و سیح و گریز
دل ما بنت بد پرور و و پیش

(۱۱)

نوای عشق را ساز است آدم
گشاید راز و خود راز است آدم
جهان او آفرید این خوب تر ساخت
مگر با ایزد انباز است آدم

(۱۳)

بپسند جب سر فرخ آثار حبیب

ہمہ جہان راز حبیب

بیمار از سر حقیقت

بجان یک و سر را بار حبیب

---

(۱۴)

دلا تا کی پی پروانه تا کی

بگیری پیچ و پروانه تا کی

پیش ابتدا شو

کجا افسانه بیگانه تا کی

(۱۸)

شنیدم کرمکِ شب تاب می گفت
نہ آں مورم کہ کس نالد ز نیشم
تواں بے منتِ بیگانگاں سوخت
نپنداری کہ من پروانہ کیشم
اگر شب تیرہ تر از چشمِ آہوست
خود افروزم چراغِ راہِ خویشم

(۱۹)

ترا اے تازہ پرواز آفریدند
صلائے بال آزمائی
پس از ما آسماں پرواز دارد
ترا از ذوقِ پیدائی بیش آئی

(۳۲)

مسلمانان مرا حرفی است در دل
که روشن‌تر ز جان جبرئیل است
نهانش دارم از آزر نژادان
که این سرّی ز اسرار خلیل است

---

(۳۳)

سر پیشن به بسپاری ای اهل ایمان
ز ترس گذاری ای اهل ایمان
دمادم آرزوها آفرینی
که کالای نداری ای اهل ایمان

(۲۴)

اگر بود و نفکر تو دارو درمانی
دل از چه به پیش باد افشانی
یکجو به سپیدی چون دانه بچینی
سر از زیر زمین سبزه بر آری

~~~~~~~~~~

(۲۵)

گر در تن ما خسار این بستان
پیچیده می گلگشت مرغ نغمه خوان
بر آورده چو ابر سینه داری
سر رنگ به ناله آه و افغان
~~~~~~~~~~

(۳۸)

چه پرسی میان سینه دل چیست
خرد چون سوز پیدا کرد دل گشت
دل از ذوق تپش دل بود لیکن
چو یک دم از تپش افتاد گل گشت

(۳۹)

خرد گفت او بچشم اندر نگنجد
نگاه شوق در امید دید است
نمی‌گردد کهن افسانهٔ طور
که در هر دل تمنای کلیم است

(۵۵)
تو اے شیخ حرم شاید ندانی
جہان عشق را ہم محشرے ہست
گناہ و نامہ و میزان ندارد
نہ او را مسلمے نے کافرے ہست
(۵۶)
ز خوب و زشت تو ناآشنایم
عیارش کردہ سود و زیان را
درین محفل ز من تنہا تری نیست
بچشم دیگرے بینم جہان را

(۱۰)

بیا با غنچه بستان ای ادیب گل
درون لاله آتش بجان چیست
به چشم ما چمن یک هیچ رنگ است
که می دارد به چشم بلبلان چیست

(۱۱)

تو خورشیدی و من سیاره تو
سراپا نورم از نظاره تو
ز آغوشت نه دورم تا تمامم
تو آن ماهی و من سیاره تو

(۸۲)

(۸۳)

(۸۴)

نہاں در سینۂ ما عالمے ہست
بخاک ما دلے در دل غمے ہست
ازاں صہبا کہ جان ما برافروخت
ہنوز اندر سبوئے ما نمے ہست

(۸۵)

دل من اے دل من اے دل من
یم من کشتی من ساحل من
چو شبنم بر سر خاکم چکیدی
و یا چوں غنچہ رستی از گل من

(۹۴)

مسلمان زندگی خواهی بیاموز

کشادن چشم و جز بر خود نه بستن

فرو بردن جهان را چون یکدم آب

طلسم زیر و بالا درشکستن

(۹۵)

دمی کز آدم ز خاک آزاد است

اسیر عالم کون و فساد است

ولی فطرت ز اعجازی که دارد

بنای بی حقیقت پیش نهاد است

(۹۶)
دل بیباک را ضرغام رنگ است
دل ترسنده را آہو پلنگ است
اگر بیمی نداری بحر صحرا است
اگر ترسی بہر موجش نہنگ است
ضرغام ـ شیر
رنگ ـ گوسفند
(۹۷)
ندانم بادہ ام یا ساغرم من
گہر در دامنم یا گوہرم من
چنان بینم چو بر دل دیدہ بندم
کہ جانم دیگر است و دیگرم من

(۱۱۲)

دل من از روان جسم و جان است
نپنداری که اصل این گران است
ببین جهان بر سر تشبیه
نپنداری تو جسم صد جهان است

---

(۱۱۳)

گل غنچه بسی ز تنگی بست
شرف است طلسم شیشه بست
بیابان ستم دل مست
دل شیشه جا

(۲۰)

جہاں با ما و ما از پیشتر گل من
بیا ساقی بیا از حاصل من
نشاط آور دلی از رہ منزل دوست
شدہ اعجاز از دل من

رقم

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

(۲۱)

[illegible]
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

(۱۳۸)

ز من گو صوفیان با صفا را
خدا جویان معنی آشنا را
غلام همت آن خود پرستم
که از نور خودی بیند خدا را

(۱۳۹)

چو نرگس این چمن نادیده مگذر
چو بو در غنچه پیچیده مگذر
ترا حق دیدهٔ روشن تر داد
خرد بیدار و دل خوابیده مگذر

(۱۳۰)

(۱۳۱)

... جہان رنگ و بو نیست
زمین و آسمان و چار سو نیست

(۱۳۴)

دل مستمند بسوزش من پیداست

چشم اشکبار سیم چکیده پیداست

بیدار از چشم بار نمر نیاز

بیان راز از نگاه من پیداست

---

(۱۳۵)

ز شاخ آرزو برنخورده‌ام من

بیا از زندگی جز برده‌ام من

چه پرسی از باغبان ای نازک‌انداز

سر جشن بهار آورده‌ام من

لہ گل دو رو۔ ایک قسم کا پھول جو اندر سے سرخ اور باہر سے زرد ہوتا ہے۔

(۱۵۴)

مرا ذوقِ سخن خون در جگر کرد
غبارِ راه را مشتِ شرر کرد
بگفتارِ محبت لب کشودم
بیان این راز را پوشیده‌تر کرد

(۱۵۵)

بپایان خرد عقلت فزون کرد
دلِ خودکام را از عشق خون کرد
ز پستان فلک پیما چه پرسی
حکیم نکته‌دان را با جنون کرد

افکار

بسم اللہ الرحمن الرحیم

افکار

گلِ نخستین

هنوز همنفسے در چمن نمی بینم — بهار می رسد و من گلِ نخستینم

به آبجو نگرم خویش را نظاره کنم — بایں بہانہ مگر روئے دگرے بینم

بخامۂ که خطِ زندگی رقم زده است — نوشته اند پیامے به برگِ رنگینم

دلم به دوش و نگاهم به عبرتِ امروز — شهیدِ جلوۂ فردا و تازه آئینم

زتیره خاک دمیدم قبائے گل بستم
وگرنه اخترِ واماندۂ ز پروینم

دعا

ای کہ از خمخانۂ فطرت بجامم ریختی   ز آتش صہبای من بگداز مینای مرا
عشق را سرمایہ ساز از گرمیٔ فریاد من   شعلۂ بیباک گردان خاک سینای مرا

چون بمیرم از غبار من چراغ لالہ ساز
تازہ کن داغ مرا سوزان بصحرای مرا

ہلال عید

نتوان ز چشم شوق رمید ای ہلال عید   از صد نگہ براہ تو دامی نہادہ اند
بر خود نظر کشا ز تہی دامنی مرنج   در سینۂ تو ماہ تمامی نہادہ اند

تسخیرِ فطرت

(۱) میلادِ آدم

نعرہ زد عشق کہ خونیں جگرے پیدا شد ‏ ‏ ‏ حسن لرزید کہ صاحب نظرے پیدا شد

خبرے رفت ز گردوں بہ شبستانِ ازل ‏ ‏ ‏ حذر اے پردگیاں پردہ درے پیدا شد

آرزو بیخبر از خویش بآغوشِ حیات ‏ ‏ ‏ چشم وا کرد و جہانِ دگرے پیدا شد

فطرت آشفت کہ از خاکِ جہانِ مجبور ‏ ‏ ‏ خودگرے، خودشکنے، خودنگرے پیدا شد

زندگی گفت کہ در خاک تپیدم ہمہ عمر
تا ازیں گنبدِ دیرینہ درے پیدا شد

(۲) انکارِ ابلیس

نوریِ نادان نیم، سجدہ بآدم برم! ‏ ‏ ‏ او بہ نہاد است خاک، من بہ نژاد آذرم!

می تپد از سوزِ من خونِ رگِ کائنات ‏ ‏ ‏ من بہ دوِ صرصرم، من بہ غوِ تندرم

رابطۂ سالمات، ضابطۂ امہات | سوزم و سازم دہم، آتشِ میناگرم

ساختۂ خویش را، در شکنم ریز ریز | تا ز غبارِ کہن، پیکرِ نو آورم

از زوِ من موجۂ چرخِ سکون ناپذیر (۱) | نقش گرِ روزگار، تاب و تبِ جوہرم

پیکرِ انجم ز تو، گردشِ انجم ز من | جاں بجہاں اندرم، زندگیِ مضمرم

تو بہ بدن جاں دہی، شور بجاں من دہم | تو بہ سکوں رہ زنی، من بہ تپش رہبرم

من ز تنک مایگاں گدیہ نکردم سجود | قاہرِ بے دوزخم، داورِ بے محشرم

آدمِ خاکی نہاد، دوں نظر و کم سواد

زاد در آغوشِ تو، پیر شود در برم

(۳) اغوائے آدم

زندگیِ سوز و ساز، بہ ز سکونِ دوام | فاختہ شاہیں شود، از تپشِ زیرِ دام

ہیچ نیاید ز تو غیرِ سجودِ نیاز | خیز چو سروِ بلند، اے بعمل نرم گام

کوثر و تسنیم برد، از تو نشاطِ عمل | گیر ز مینائے تاک بادۂ آئینہ فام

(۱) زو - دریا

زشت و نکو زادۂ وہمِ خداوندِ تست — لذّتِ کردار گیر، گام بنہ، جوئے کام

خیز کہ بنمایمت مملکتِ تازۂ — چشمِ جہاں بیں کشا، بہرِ تماشا خرام

قطرۂ بے مایۂ، گوہرِ تابندہ شو — از سرِ گردوں بیفت، گیر بدریا مقام

تیغِ درخشندۂ، جانِ جہانے گسل — جوہرِ خود را نما، آئے بروں از نیام

بازوئے شاہیں کشا، خونِ تذرواں بریز — مرگ بود باز را، زیستن اندر کنام

تو نہ شناسی ہنوز شوق بمیرد ز وصل

چیست حیاتِ دوام؟ سوختنِ ناتمام

(۴) - آدم از بہشت بیروں آمدہ میگوید

چہ خوش است زندگی را ہمہ سوز و ساز کردن

دلِ کوہ و دشت و صحرا بدمے گداز کردن

ز قفس درے کشادن بفضائے گلستانے

رہِ آسماں نوردن بستارہ راز کردن

بگدازہائے پنہاں، بہ نیازہائے پیدا
نظرے اداشناسے بحریم ناز کردن

گہے جز یکی ندیدن بہ ہجومِ لالہ زارے
گہے خارِ نیش زن راز گُل امتیاز کردن

ہمہ سوزِ ناتمامم، ہمہ دردِ آرزویم
بگماں دہم یقیں را کہ شہیدِ جستجویم

(۵)۔ صبحِ قیامت

(آدم در حضورِ باری)

اے کہ ز خورشیدِ تو کوکبِ جاں مستنیر (۱) از دِلم افروختی شمعِ جہانِ ضریر
ریخت ہنرہائے من بحرِ بسیمائے آب تیشۂ من آورد از جگرِ خارہ شیر
زہرہ گرفتارِ من، ماہ پرستارِ من عقلِ کلاں کارِ من بہر جہاں دار و گیر
من بہ زمیں در شدم من بفلاک تہ شدم بستۂ جادوئے من ذرّہ و مہرِ منیر

(۱) ضریر۔ نابینا

گرچه فسونش مرا برد ز راهِ صواب — از غلطم در گذر عذرِ گناهم پذیر

رام نگردد جهان تا نه فسونش خوریم — جز بکمندِ نیاز ناز نه گردد اسیر

تا شود از آهِ گرم این بتِ سنگین گداز — بستنِ زنّار او بود مرا ناگزیر

عقل بدام آورد فطرتِ چالاک را
اهرمنِ شعله زاد سجده کند خاک را

بوئے گل

حورے بکنجِ گلشنِ جنّت تپید و گفت — ما را کسے ز آنسوئے گردوں خبر نداد

ناید بفهمِ من سحر و شام و روز و شب — عقلم ربود این که بگویند مرد و زاد

گردید موجِ نکهتے و از شاخِ گل دمید — پا اینچنین بعالمِ فردا و دی نهاد

وا کرد چشم و غنچه شد و خنده زد دمے — گل گشت و برگ برگ شد و بر زمین فتاد

زندانیئے کہ بند ز پایش گشادہ اند
آہے گذاشت است کہ بو نام دادہ اند

نوائے وقت

خورشید بہ دامانم، انجم بہ گریبانم — در من نگری ہیچم، در خود نگری جانم
در شہر و بیابانم، در کاخ و شبستانم — من دردم و درمانم، من عیشِ فراوانم
من تیغِ جہاں سوزم، من چشمۂ حیوانم

چنگیزی و تیموری، مشتے ز غبارِ من — ہنگامۂ افرنگی، یک جستہ شرارِ من
انسان و جہانِ او، از نقش و نگارِ من — خونِ جگرِ مرداں، سامانِ بہارِ من
من آتشِ سوزانم، من روضۂ رضوانم

آسودہ و سیّارم، ایں طرفہ تماشا بیں — در بادۂ امروزم، کیفیّتِ فردا بیں

پنہاں بہ ضمیرِ من، صد عالمِ رعنا بیں — صد کوکبِ غلطاں بیں، صد گنبدِ خضرا بیں

من کسوتِ انسانم، پیراہنِ یزدانم

تقدیرِ فسونِ من، تدبیرِ فسونِ تو — تو عاشقِ لیلائی، من دشتِ جنونِ تو

چوں روحِ رواں پاکم، از چند و چگونِ تو — تو رازِ درونِ من، من رازِ درونِ تو

از جانِ تو پیدایم، در جانِ تو پنہانم

من رہرو و تو منزل، من مزرع و تو حاصل — تو سازِ صد آہنگے، تو گرمیِ ایں محفل

آوارۂ آب و گل! دریاب مقامِ دل — گنجیدہ بہ جامے بیں، ایں قلزمِ بے ساحل

از موجِ بلندِ تو سر بر زدہ طوفانم

〰〰〰

فصلِ بہار

(۱)

خیز کہ در کوہ و دشت، خیمہ زد ابرِ بہار

مستِ ترنّم ھزار

طوطی و درّاج و سار

بر طرفِ جوئبار

کشتِ گُل و لالہ زار

چشمِ تماشا بیار

خیز کہ در کوہ و دشت، خیمہ زد ابرِ بہار

(۲)

خیز کہ در باغ و راغ، قافلۂ گُل رسید

بادِ بہاراں وزید

مرغ نوا آفرید

لالہ گریباں درید

حسن گُلِ تازہ چید

عشق غمِ نَو خرید

خیز کہ در باغ و راغ، قافلۂ گُل رسید

(۳)

بُلبُلگاں در صفیر، صُلصُلگاں در خروش

خونِ چمن گرم جوش

اے کہ نشینی خموش

در شکن آئینِ ہوش

بادۂ معنی بنوش

نغمہ سرا، گل بہ پوش
بلبلگاں در صفیر، صلصلگاں در خروش

(۴)

حجرہ نشینی گذار، گوشۂ صحرا گزیں
برلبِ جوئے نشیں
آبِ رواں را بہ بیں
نرگسِ ناز آفریں
لختِ دلِ فرودیں
بوسہ زنش بر جبین
حجرہ نشینی گذار، گوشۂ صحرا گزیں

(۵)

دیدۂ معنی کشا، اے زعیاں بے خبر

لالہ کمر در کمر
نیمۂ آتش بہ بر
می چکدش بر جگر
شبنمِ اشکِ سحر
در شفق انجم نگر
دیدۂ معنی کشا، اے ز عیاں بیخبر

(۶)

خاکِ چمن وا نمود، رازِ دلِ کائنات
بود و نبودِ صفات
جلوہ گریہائے ذات
آنچہ تو دانی حیات
آنچہ تو خوانی ممات

ہیچ ندارد ثبات

خاکِ چمن وانمود، رازِ دلِ کائنات

حیاتِ جاوید

گماں مبر کہ بپایاں رسید کارِ مغاں
ہزار بادۂ ناخوردہ در رگِ تاک است

چمن خوش است ولیکن چو غنچہ نتواں زیست
قبائے زندگیش از دمِ صبا چاک است

اگر ز رمزِ حیات آگہی مجوے و مگیر
دلے کہ از خلشِ خارِ آرزو پاک است

بخود خزیدہ و محکم چو کوہساراں زی
چو خس مزی کہ ہوا تیز و شعلہ بیباک است

افکارِ انجم

(۱)

شنیدم کوکبے با کوکبے گفت
که در بحریم و پیدا ساحلے نیست

سفر اندر سرشتِ ما نهادند
ولے ایں کاروان را منزلے نیست

(۲)

اگر انجم ہمانستے که بود است
ازیں دیرینه تابیها چه سود است

گرفتارِ کمندِ روزگاریم
خوشا آں کس که محرومِ وجود است

(۳)

کس ایں بارِ گراں را بر نتابد
زبودِ ما نبودِ جاوداں به

فضائے نیلگونم خوش نیاید
زاوجش پستئ آں خاکداں به

(۴)

خنک انسان که جانش بیقرار است — سوارِ راهوارِ روزگار است

قبائے زندگی بر قامتش راست — که او نو آفرین و تازه کار است

زندگی

شبے زار نالید ابرِ بہار — که این زندگی گریہٴ پیہم است

درخشید برقِ سبک سیر و گفت — خطا کردهٔ، خندهٔ یکدم است

ندانم به گلشن که برد این خبر

سخنہا میانِ گُل و شبنم است

محاورہ علم و عشق

علم

نگاہم رازدارِ ہفت و چار است　　گرفتارِ کمندم روزگار است

جہان بینم بایں سو باز کردند (۱)　　مرا با آنسوئے گردوں چہ کار است

چکد صد نغمہ از سازے کہ دارم

ببازار افگنم رازے کہ دارم

عشق

ز افسونِ تو دریا شعلہ زار است　　ہوا آتش گداز و زہر دار است

چو با من یار بودی، نور بودی　　بریدی از من و نورِ تو نار است

بخلوت خانۂ لاہوت زادی

ولیکن در نخِ شیطاں فتادی (۲)

(۱) جہاں بیں: چشم۔ (۲) نخ: ریسمان

بیا ایں خاکداں را گلستاں ساز جہانِ پیر را دیگر جواں ساز
بیا یک ذرّہ از دردِ دلم گیر تہِ گردوں بہشتِ جاوداں ساز
ز روزِ آفرینش ہمدم استیم
ہماں یک نغمہ را زیر و بم استیم

شبنم

گفتند فرود آئے ز اوجِ مہ و پرویز
بر خود زن و با بحرِ پر آشوب بیامیز
با موج در آویز
نقشِ دگر انگیز
تابندہ گہر خیز

من عیشِ ہم آغوشیِ دریا نہ خریدم
آں بادہ کہ از خویش رباید نچشیدم
از خود نہ رمیدم
ز آفاق بریدم
بر لالہ چکیدم

لالہ

آں شعلہ ام کہ صبحِ ازل در کنارِ عشق
پیش از نمودِ بلبل و پروانہ می تپید

افزوں ترم ز مہر و بہر ذرہ تن زنم
گردوں شرارِ خویش ز تابِ من آفرید

در سینۂ چمن چو نفس کردم آشیاں
یک شاخِ نازک از تہِ خاکم چو نم کشید

سوزم ربود و گفت یکے در برم بایست
لیکن دلِ ستم زدۂ من نیارمید

در تنگنائے شاخ بسے پیچ و تاب خورد
تا جوہرم بہ جلوہ گہِ رنگ و بو رسید

شبنم براہِ من گہر آبدار ریخت
خندید صبح و بادِ صبا گردِ من وزید

بلبل ز گل شنید کہ سوزم ربودہ اند
نالید و گفت جامۂ ہستی گران خرید!

وا کردہ سینہ منتِ خورشید می کشم
آیا بود کہ باز برانگیزد آتشم

حکمت و شعر

بو علی اندر غبارِ ناقہ گم
دستِ رومی پردۂ محمل گرفت

ایں فروتر رفت و تا گوہر رسید
آں بگردابے چو خس منزل گرفت

حق اگر سوزے ندارد حکمت است
شعر میگردد چو سوز از دل گرفت

محاورہ مابین خدا و انسان

خدا

جہاں را ز یک آب و گِل آفریدم | تو ایران و تاتار و زنگ آفریدی
من از خاک پولادِ ناب آفریدم | تو شمشیر و تیر و تفنگ آفریدی

تبر آفریدی نہالِ چمن را
قفس ساختی طائرِ نغمہ زن را

انسان

تو شب آفریدی چراغ آفریدم | سفال آفریدی ایاغ آفریدم
بیابان و کہسار و راغ آفریدی | خیابان و گلزار و باغ آفریدم

من آنم کہ از سنگ آئینہ سازم
من آنم کہ از زہر نوشینہ سازم

ساقی نامه

(در نشاط باغ کشمیر نوشته شد)

خوشا روزگارے، خوشا نوبہارے — نجومِ پرن رُست از مرغزارے

زمیں از بہاراں چو بالِ تذروے — ز فوّارہ الماس بار آبشارے

نہ پیچد نگہ جز کہ در لالہ و گل — نہ غلطد ہوا جز کہ بر سبزہ زارے

لبِ جو خود آرائیِ غنچہ دیدی؟ — چہ زیبا نگارے، چہ آئینہ دارے

چہ شیریں نوائے چہ دلکش صدائے — کہ می آید از خلوتِ شاخسارے

بہ تن جاں، بہ جاں آرزو زندہ گردد — ز آوائے سارے، ز بانگِ ہزارے

نواہائے مرغِ بلند آشیانے — درآمیخت با نغمۂ جویبارے

تو گوئی کہ یزداں بہشتِ بریں را — نہاد است در دامنِ کوہسارے

کہ تا رحمتش آدمی زادگاں را — رہا سازد از محنتِ انتظارے

چه خواهم دریں گلستاں گر نه خواهم — شرابے، کتابے، ربابے، نگارے

سرت گردم اے ساقیِ ماه سیما — بیار از نیاگانِ ما یادگارے

به ساغر فرو ریز آبے که جاں را — فروزد چو نورے، بسوزد چو نارے

شقایق بروید ز خاکِ نژندم — بہشتے فرو چیں بمشتِ غبارے

نه بینی که از کاشغر تا به کاشاں — ہماں یک نوا بالد از ہر دیارے

ز چشمِ امم ریخت آں اشک نابے — که تا تیرِ او گل دماند ز خارے

کشیری که با بندگی خو گرفته — (۱) بُتے می تراشد ز سنگِ مزارے

ضمیرش تہی از خیالِ بلندے — خودی ناشناسے ز خود شرمسارے

بریشم قبا خواجه از محنتِ او — نصیبِ تنش جامهٔ تار تارے

نه در دیدهٔ او فروغِ نگاہے — نه در سینهٔ او دلِ بیقرارے

ازاں مے فشاں قطرهٔ بر کشیری
که خاکسترش آفریند شرارے

(۱) اہلِ خطہ کشمیر کو کشیری بھی کہتے ہیں۔

شاہین و ماہی

ماہی بچۂ شوخ بہ شاہین بچہ گفت
این سلسلۂ موج کہ بینی ہمہ دریاست

دارائے نہنگانِ خروشندہ تر از میغ
در سینۂ او دیدہ و نادیدہ بلاہاست

با سیلِ گران سنگ و زمین گیر و سبک خیز
با گوہرِ تابندہ و با لولوئے لالاست

بیرون نتوان رفت ز سیلِ ہمہ گیرش
بالائے سرِ ماست، تہِ پاست، ہمہ جاست

ہر لحظہ جوان است و روان است و دوان است
از گردشِ ایام نہ افزون شد و نے کاست

ماہی بچہ را سوزِ سخن چہرہ برافروخت
شاہین بچہ خندید و ز ساحل بہ ہوا خاست

زد بانگ کہ شاہینم و کارم بہ زمین چیست
صحراست کہ دریاست تہِ بال و پرِ ماست!

بگذر ز سرِ آب و بہ پہنائے ہوا ساز
این نکتہ نہ بیند مگر آن دیدہ کہ بیناست

اگر خواہی حیات اندر خطر زی

غزالے با غزالے دردِ دل گفت ازیں پس در حرم گیرم کنامے

بصحرا صید بنداں در کمین اند بکامِ آہواں صبحے نہ شامے

امان از فتنۂ صیاد خواہم

دلے ز اندیشہ ہا آزاد خواہم

رفیقش گفت اے یارِ خردمند اگر خواہی حیات اندر خطر زی

دما دم خویشتن را بر فساں زن ز تیغِ پاک گوہر تیز تر زی

خطر تاب و تواں را امتحان است

عیارِ ممکناتِ جسم و جان است

~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~

ہست ایں میکدہ و دعوتِ عام است اینجا
قسمتِ بادہ باندازۂ جام است اینجا

حرفِ آں راز کہ بیگانۂ صوت است ہنوز
از لبِ جام چکید است و کلام است اینجا

نشہ از حال بگیرند و گذشتند ز قال
نکتۂ فلسفہ دُردِ تہِ جام است اینجا

ما دریں رہ نفسِ دہر بر انداختہ ایم
آفتابِ سحرِ او لبِ بام است اینجا

اے کہ تو پاسِ غلط کردۂ خود می داری
آنچہ پیشِ تو سکون است خرام است اینجا

ما کہ اندر طلب از خانہ بروں تاختہ ایم
علم را جاں بدمیدیم و عمل ساختہ ایم

زندگی

پرسیدم از بلند نگاہے حیات چیست
گفتا مئے کہ تلخ ترِ او نکوتر است

گفتم کہ کرمک است و ز گِل سر بروں زند
گفتا کہ شعلہ زاد مثالِ سمندر است

گفتم کہ شر بفطرتِ خامش نہادہ اند
گفتا کہ خیرِ او نشناسی ہمیں شر است

گفتم کہ شوقِ سیر نبودش بہ منزلے
گفتا کہ منزلش بہ ہمیں شوق مضمر است

گفتم کہ خاکی است و بخاکش ہمی دہند
گفتا چو دانہ خاک شگافد گلِ تر است

حکائت

شنیدم کہ در پارس مردِ گزین ۔ ادا فہم، رمز آشنا، نکتہ بین
بسے سختی از جانکنی دید و مُرد ۔ برآشفت و جاں شکوہ لبریز بُرد
بنالش در آمد بہ یزدانِ پاک ۔ کہ دارم دلے از اجل چاک چاک
کمالے ندارد بایں یک فنی ۔ نداند فنِ تازۂ جانکنی
برد جان و ناپختہ در کارِ مرگ ۔ جہاں نو شد و او ہماں کہنہ برگ
فرستا ایں کہن ابلہ را در فرنگ ۔ کہ گیرد فنِ کشتن بے درنگ
فرنگ آفریند ہنرہا شگرف ۔ برانگیزد از قطرۂ بحرِ ژرف
کشد گردِ اندیشہ پرکارِ مرگ ۔ ہمہ حکمتِ او پرستارِ مرگ
رود چوں نہنگ آبدوزش بہ یم ۔ ز طیارۂ او ہوا خوردہ بم (۱)
نہ بینی کہ چشمِ جہاں بینِ ہور (۲) ۔ ہمی گردد از غازِ او روز کور (۳)

(۱) بم - طمانچہ ۔ (۲) ہور - سورج ۔ (۳) غاز - گیس ۔

تفنگش بکشتن چناں تیز دست · که افرشتهٔ مرگ را دم گسست

به طرزِ نوی برکشد جاں ز تن · که خود را بخود زنده داند بدن

خورد گر ادب پیکِ مرگ از فرنگ

به تاراجِ جانها شود تیز چنگ

الملکُ لله

طارق چو بر کنارهٔ اندلس سفینه سوخت · گفتند کارِ تو به نگاهِ خرد خطاست

دوریم از سوادِ وطن باز چوں رسیم؟ · ترکِ سبب ز روئے شریعت کجا رواست

خندید و دستِ خویش به شمشیر برد و گفت

هر ملک ملکِ ماست که ملکِ خدائے ماست

نامۂ عالمگیرؒ

بیکے از فرزندانش کہ دعائے مرگِ پدر میکرد

ندانی کہ یزدانِ دیرینہ بود
بسے دید و سنجید و بست و کشود

ز ما سینہ چاکانِ این تیرہ خاک
شنید است صد نالۂ دردناک

بسے ہمچو شبیر در خون نشست
نہ یک نالہ از سینۂ او گسست

نہ از گریۂ پیرِ کنعان تپید
نہ از دردِ ایوبؑ آہے کشید

مپندار آں کہنہ نخچیر گیر
بدامِ دعائے تو گردد اسیر

بہشت

کجا ایں روزگارے شیشہ بازے! — بہشت ایں گنبدِ گرداں ندارد

ندیدہ دردِ زنداں یوسفِ او — زلیخایش دلِ نالاں ندارد

خلیلِ او حریفِ آتشے نیست — کلیمش یک شررِ درجاں ندارد

بہ صرصر در نیفتد زورقِ او — خطر از لطمۂ طوفاں ندارد

یقیں را در کمیں بوک و مگر نیست — وصال اندیشۂ ہجراں ندارد

کجا آں لذتِ عقلِ غلط سیر — اگر منزل رہِ پیچاں ندارد

مزی اندر جہانے کور ذوقے

کہ یزداں دارد و شیطاں ندارد

کشمیر

رخت بہ کاشمر گشا کوہ و تل و دمن نگر

سبزہ جہاں جہاں ببیں لالہ چمن چمن نگر

بادِ بہار موج موج مرغِ بہار فوج فوج

صلصل و سار زوج زوج بر سرِ نارون نگر

تا نفتد بہ زینتش چشمِ سپہرِ فتنہ باز

بستہ بچہرۂ زمیں برقعِ نسترن نگر

لالۂ خاک بردمید موج بآبجو تپید

خاک شرر شرر ببیں آب شکن شکن نگر

زخمہ بہ تارِ ساز زن بادہ بہ ساتگیں بریز

قافلۂ بہار را انجمن انجمن نگر

دخترکے برہمنے لالہ رخے سمن برے
چشم بروئے او کشا باز بخویشتن نگر

عشق

عقلے کہ جہان سوزد، یک جلوہ بیباکش
از عشق بیاموزد آئینِ جہانتابی

عشق است کہ در جانت، ہر کیفیت انگیزد
از تاب و تبِ رومی تا حیرتِ فارابی

این حرفِ نشاط آور می گویم و می رقصم
از عشق دل آساید با این ہمہ بیتابی

ہر معنیِ پیچیدہ در حرف نمی گنجد
یک لحظہ بدل در شو، شاید کہ تو دریابی

بندگی

دوش در میکده ترسابچۂ بادہ فروش
گفت از من سخنے دار چو آویزہ بگوش

مشربِ بادہ گسارانِ کہن این بودست
کہ تو از میکدہ خیزی ہمہ مستی ہمہ ہوش

من نگویم کہ فرو بند لب از نکتۂ شوق
ادب از دست مدہ بادہ باندازہ بنوش

گردِ راہیم ولے ذوقِ طلب جوہرِ ماست
بندگی با ہمہ جبروتِ خدائی مفروش

غلامی

آدم از بے بصری بندگیِ آدم کرد
گوہرے داشت ولے نذرِ قباد و جم کرد

یعنی از خوئے غلامی ز سگان خوار تر است
من ندیدم کہ سگے پیشِ سگے سر خم کرد

چیستانِ شمشیر

آں سخت کوش چیست کہ گیرد ز سنگ آب — محتاجِ خضر مثلِ سکندر نمی شود

مثلِ نگاہِ دیدۂ نمناک پاک رو — در جوئے آب دامنِ او تر نمی شود

مضمونِ او بہ مصرعۂ برجستہ تمام

منّت پذیرِ مصرعِ دیگر نمی شود

جمہوریت

متاعِ معنیِ بیگانہ از دوں فطرتاں جوئی؟ — ز موراں شوخیِ طبعِ سلیمانے نمی آید

گریز از طرزِ جمہوری غلامِ پختہ کارے شو — کہ از مغزِ دو صد خر فکرِ انسانے نمی آید

بہ مبلّغِ اسلام در فرنگستان

زمانہ باز برافروخت آتشِ نمرود
کہ آشکار شود جوہرِ مسلمانی

بیا کہ پردہ ز داغِ جگر براندازیم
کہ آفتاب جہانگیر شد ز عریانی

ہزار نکتہ زدی پیشِ دلبرانِ فرنگ
گداختی صنماں را بہ علمِ برہانی

خبر ز شہرِ سلیمیٰ بدہ حجازی را
شرارِ شوق فشاں در ضمیرِ تورانی

رہِ عراق و خراسان زن اے مقام شناس (۱)
بہ بزمِ عجمیاں تازہ کن غزل خوانی

بسے گذشت کہ در انتظارِ زخمہ زیست
چہ نغمہ ہا کہ نہ خوں شد بہ سازِ افغانی

حدیثِ عشق بہ اہلِ ہوس چہ میگوئی
بچشمِ مور مکش سرمۂ سلیمانی!

---

(۱) عراق و خراسان و مقام اصطلاحاتِ موسیقی ہیں۔

لسان العصر اکبر مرحوم

دریغا که رخت از جہاں بست اکبر
حیاتش بحق بود روشن دلیلے

سرِ ذروۂ طورِ معنی کلیمے
بہ بتخانۂ دورِ حاضر خلیلے

گہے گریۂ او چو ابرِ بہارے
گہے خندۂ او چو تیغِ اصیلے

نوائے سحرگاہِ او کارواں را
اذانے درائے پیامِ رحیلے

زو لہا ربایندۂ لاتؔ و عزّےٰ
بجانہا کشایندۂ سلسبیلے

دماغش ادب خوردۂ عشق و مستی
دلش پرورش دادۂ جبرئیلے

غنی کشمیری

غنی آں سخنگوئے بلبل صفیر
نوا سنجِ کشمیرِ مینو نظیر

چو اندر سرا بود، در بستہ داشت
چو رفت از سرا تختہ را وا گذاشت

یکے گفتش اے شاعرِ دل رسے
عجب دارد از کارِ تو ہر کسے

بپاسخ چہ خوش گفت مردِ فقیر
فقیر و باقلیمِ معنی امیر

زمن آنچہ دیدند یاراں رواست
دریں خانہ جز من متاعے کجاست

غنی تا نشیند بہ کاشانہ اش
متاعے گرانے ست در خانہ اش

چو آں محفل افروز در خانہ نیست
تہی تر ازیں ہیچ کاشانہ نیست

خطاب بہ مصطفیٰ کمال پاشا ایدہ اللہ

(جولائی سنہ ۱۹۲۲ء)

امتے بود کہ ما از اثرِ حکمتِ او واقف از سرِّ نہانخانۂ تقدیر شدیم
اصلِ ما یک شررِ باختہ رنگے بودست نظرے کرد کہ خورشیدِ جہانگیر شدیم
نکتۂ عشق فرو شست ز دل پیرِ حرم در جہاں خوار باندازۂ تقصیر شدیم
بادِ صحراست کہ با فطرتِ ما در سازد از نفسہائے صبا غنچۂ دلگیر شدیم
آہ آں غلغلہ کز گنبدِ افلاک گذشت نالہ گردید چو پابندِ بم و زیر شدیم
اے بسا صید کہ بے دام بفتراک زدیم در بغل تیر و کماں کشتۂ نخچیر شدیم

"ہر کجا راہ دہد اسپ براں تازہ ما
بارہا مات دریں عرصہ بتدبیر شدیم" (نظیری)

طیّارہ

سرِ شاخِ گل طائرے یک سحر
ہمی گفت با طائرانِ دگر

"خداوند بال آدمی زادہ را
زمیں گیر کرد ایں سادہ را"

بدو گفتم "اے مرغکِ باد سنج
اگر حرفِ حق با تو گویم مرنج

ز طیّارہ ما بال و پر ساختیم
سوئے آسماں رہگذر ساختیم

چہ طیّارہ آں مرغِ گردوں سپر
پرِ او ز بالِ ملک تیز تر

بہ پرواز شاہیں بہ نیرو عقاب
بجنبش ز لاہور تا فاریاب

بگردوں خروشندہ و تند جوش
میانِ نشیمن چو ماہی خموش

خرد ز آب و گل جبرئیل آفرید
زمیں را بگردوں دلیل آفرید"

چو آں مرغِ زیرک کلامم شنید
مرا یک نظر آشنایانہ دید

پرش را بمنقار خارید و گفت
کہ من آنچہ گوئی ندارم شگفت

مگر اے نگاہِ تو برچون و چند　　اسیرِ طلسمِ تو پست و بلند

تو کارِ زمیں را نکو ساختی؟

کہ با آسماں نیز پرداختی؟　(سعدیؒ)

عشق

آں حرفِ دل فروز کہ راز است و راز نیست

من فاش گویمت کہ شنید؟ از کجا شنید؟

دزدید ز آسماں و بہ گل گفت شبنمش

بلبل ز گل شنید و ز بلبل صبا شنید

انساں کہ رخ ز غازۂ تہذیب برفروخت
خاکِ سیاہِ خویش چو آئینہ وا نمود

پوشید پنجہ را تہِ دستانۂ حریر
افسونیِ قلم شد و تیغ از کمر کشود

ایں بوالہوس صنم کدۂ صلحِ عام ساخت
رقصید گردِ او بنواہائے چنگ و عود

دیدم چو جنگ پردۂ ناموسِ او درید
جز "یسفک الدما" و "خصیم مبین" نبود

مئے باقی
(غزلیات)

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

مئے باقی

بہار تا بہ گلستاں کشید بزمِ سرود
نوائے بلبلِ شوریدہ چشمِ غنچہ کشود

گماں مبر کہ سرشتند در ازل گلِ ما
کہ ما ہنوز خیالیم در ضمیرِ وجود

بہ علمِ غرّہ مشو کارِ مے کشی دگر است
فقیہِ شہر گریبان و آستیں آلود

بهار برگِ پراگندہ را بہم بربست
نگاہِ ماست کہ بر لالہ رنگ و آب افزود
نظر بخویش فروبستہ را نشاں این است
دگر سخن نہ سراید ز غائب و موجود
شبے بہ میکدہ خوش گفت پیرِ زندہ دلے
بہر زمانہ خلیلؑ است و آتشِ نمرود
چہ نقشہا کہ نہ بستم بہ کارگاہِ حیات
چہ رفتنی کہ نہ رفت و چہ بودنی کہ نہ بود
بہ دیریاں سخنِ نرم گو کہ عشقِ غیور
بنائے بتکدہ افگند در دلِ محمود!

حلقہ بستند سرِ تربتِ من نوحہ گراں
دلبراں، زہرہ وشاں، گلبدناں، سیم براں
در چمن قافلۂ لالہ و گل رخت کشود
از کجا آمدہ اند ایں ہمہ خونیں جگراں
اے کہ در مدرسہ جوئی ادب و دانش و ذوق
نخرد بادہ کس از کارگہِ شیشہ گراں
خرد افزود مرا درسِ حکیمانِ فرنگ
سینہ افروخت مرا صحبتِ صاحب نظراں
برکش آں نغمہ کہ سرمایۂ آب و گلِ تست
اے ز خود رفتہ تہی شو ز نوائے دگراں
کس ندانست کہ من نیز بہائے دارم
آں متاعم کہ شود دستِ زدِ بے بصراں

می تراشد فکرِ ما ہر دم خداوندے دگر
رَست از یک بند تا افتاد در بندے دگر

بر سرِ بام آ نقاب از چہرہ بیباکانہ کش
نیست در کوئے تو چون من آرزومندے دگر

بسکہ غیرت می برم از دیدۂ بینائے خویش
از نگہ بافم بہ رخسارِ تو روبندے دگر (۱)

یک نگہ، یک خندۂ دزدیدہ، یک تابندہ اشک
بہرِ پیمانِ محبت نیست سوگندے دگر

عشق را نازم کہ از بیتابیِ روزِ فراق
جانِ ما را بست با دردِ تو پیوندے دگر

تا شوی بیباک تر در نالہ اے مرغِ بہار
آتشے گیر از حریمِ سینہ ام چندے دگر

(۱) روبندے - نقاب

چنگِ تیموری شکست آہنگِ تیموری بجاست
سر بروں می آرد از سازِ سمرقندے دگر

رہ مدہ در کعبہ اے پیرِ حرم اقبال را
ہر زماں در آستیں دارد خداوندے دگر

مرا ز دیدۂ بینا شکایتِ دگر است
کہ چوں بجلوہ در آئی حجابِ من نظر است

بہ نوریاں زمنِ پا بہ گِل پیامے گوے
حذر ز مشتِ غبارے کہ خویشتن نگر است

نواز نیم و بہ بزمِ بہار می سوزیم
شرر بہ مشتِ پرِ ما ز نالۂ سحر است

مثالِ لاله فتادم بگوشهٔ چمنے
مرا ز تیرِ نگاہے نشانه بر جگر است
بکیشِ زنده دلاں زندگی جفا طلبی است
سفر بکعبه نکردم که راه بے خطر است
هزار انجمن آراستند و بر چیدند
دریں سراچه که روشن ز مشعلِ قمر است
ز خاکِ خویش به تعمیرِ آدمے برخیز
که فرصتِ تو بقدرِ تبسّمِ شرر است
اگر نه بوالهوسی با تو نکتهٔ گویم
که عشق پخته تر از نالهٔ ہائے بے اثر است
نوائے من به عجم آتشِ کهن افروخت
عرب ز نغمهٔ شوقم ہنوز بے خبر است

بایں بہانہ دریں بزم محرمے جوییم
غزل سراییم و پیامِ آشنا گوییم
بخلوتے کہ سخن می شود حجاب آنجا
حدیثِ دل بزبانِ نگاہ میگوییم
پئے نظارۂ روئے تو می کنم پاکش
نگاہِ شوق بہ جوئے سرشک می شوییم
چو غنچہ گرچہ بکارم گرہ زنند ولے
ز شوقِ جلوہ گہِ آفتاب می روییم
چو موج سازِ وجودم ز سیلِ بے پرواست
گماں مبر کہ دریں بحر ساحلے جوییم
میانۂ من و او ربطِ دیدہ و نظر است
کہ در نہایتِ دوری ہمیشہ با اوییم

کشیدِ نقشِ جہانے بہ پردۂ چشمم
ز دستِ شعبدہ بازے اسیرِ جادویم
درونِ گنبدِ دربستہ اش نگنجیدم
من آسمانِ کہن را چو خارِ پہلویم
بہ آشیاں ننشینم ز لذّتِ پرواز
گہے بہ شاخِ گلم گاہ بر لبِ جویم

خیزد و نقاب برگشا، پردگیانِ ساز را
نغمۂ تازہ یاد دہ، مرغِ نوا طراز را
جادہ ز خونِ رہرواں تختۂ لالہ در بہار
ناز کہ راہ می زند قافلۂ نیاز را؟

دیدۂ خوابناکِ او گر بہ چمن کشودہ
رخصتِ یک نظر بدہ، نرگسِ نیم باز را

حرفِ نگفتۂ شما بر لبِ کودکاں رسید
از منِ بے زباں بگو، خلوتیانِ راز را

سجدۂ تو برآورد، از دلِ کافراں خروش
اے کہ دراز تر کنی پیشِ کساں نماز را

گرچہ متاعِ عشق را، عقل بہائے کم نہد
من ندہم بہ تختِ جم، آہِ جگر گداز را

برہمنے بہ غزنوی گفت کرامتم نگر
تو کہ صنم شکستۂ، بندہ شدی ایاز را

بملازمانِ سلطاں خبرے دہم ز رازے

کہ جہاں تواں گرفتن بنوائے دلگدازے

بمتاعِ خود چہ نازی کہ بہ شہرِ دردمنداں

دلِ غزنوی نیرزد بہ تبسّمِ ایازے

ہمہ نازِ بے نیازی، ہمہ سازِ بے نوائی

دلِ شاہ لرزہ گیرد ز گدائے بے نیازے

ز مقامِ من چہ پرسی بہ طلسمِ دل اسیرم

نہ نشیبِ من نشیبے نہ فرازِ من فرازے

رہِ عاقلی رہا کن کہ باو تواں رسیدن

بدلِ نیازمندے بہ نگاہِ پاکبازے

بہ رہِ تو ناتمامم، ز تغافلِ تو خامم

من و جانِ نیم سوزے، تو و چشمِ نیم بازے

رہِ دیر تختۂ گل ز جبین سجدہ ریزم
کہ نیازِ من نگنجد بدو رکعتِ نمازے

زستیزِ آشنایاں چہ نیاز و ناز خیزد
دِلکے بہانہ سوزے نگہے بہانہ سازے

بیا کہ ساقیِ گل چہرہ دست بر چنگ است
چمن ز بادِ بہاراں جوابِ ارژنگ است
حنا ز خونِ دلِ نوبہار می بندد
عروسِ لالہ چہ اندازہ تشنۂ رنگ است
نگاہ می رسد از نغمۂ دل افروزے
بمعنیٔ کہ بر و جامۂ سخن تنگ است

بچشمِ عشق نگر تا سراغِ او گیری
جهان بچشمِ خرد سیمیا و نیرنگ است
ز عشق درسِ عمل گیر و هر چه خواهی کن
که عشق جوہرِ ہوش است و جانِ فرہنگ است
بلند تر ز سپہر است منزلِ من و تو
براہِ قافلہ خورشید میلِ فرسنگ است
ز خود گذشتہ اے قطرۂ محال اندیش
شدن بہ بحر و گہر برنخاستن ننگ است
تو قدرِ خویش ندانی بہا ز تو گیرد
وگرنہ لعلِ درخشندہ پارۂ سنگ است

صورت نہ پرستم من، بتخانہ شکستم من
آں سیلِ سبک سیرم، ہر بند گسستم من
در بود و نبودِ من، اندیشہ گمانہا داشت
از عشق ہویدا شد، ایں نکتہ کہ ہستم من
در دیر نیازِ من، در کعبہ نمازِ من
زنّار بدوشم من، تسبیح بدستم من
سرمایۂ دردِ تو، غارت نتواں کردن
اشکے کہ ز دل خیزد، در دیدہ شکستم من
فرزانہ بگفتارم، دیوانہ بہ کردارم
از بادۂ شوقِ تو ہشیارم و مستم من

ہوائے فرودیں در گلستاں میخانہ می سازد
سبو از غنچہ می ریزد، ز گل پیمانہ می سازد

محبت چوں تمام افتد، رقابت از میاں خیزد
بہ طوفِ شعلۂ پروانہ با پروانہ می سازد

بہ سازِ زندگی سوزے، بہ سوزِ زندگی سازے
چہ بیدردانہ می سوزد چہ بیتابانہ می سازد

تنش از سایۂ بالِ تدروے لرزہ می گیرد
چو شاہیں زادۂ اندر قفس با دانہ می سازد

بگو اقبال را اے باغباں رخت از چمن بندد
کہ ایں جادو نوا ما را ز گل بیگانہ می سازد

از ما بگو سلامے آں ترکِ تند خو را

کآتش زد از نگاہے یک شہرِ آرزو را

ایں نکتہ را شناسد آں دل کہ دردمند است

من گرچہ توبہ گفتم نشکستہ ام سبو را

اے بلبل از وفایش صد بار با تو گفتم

تو در کنار گیری باز ایں رمیدہ بو را

رمزِ حیات جوئی؟ جز در تپش نیابی

در قلزم آرمیدن ننگ است آبجو را

شادم کہ عاشقاں را سوزِ دوام دادی

درماں نیافریدی آزارِ جستجو را

گفتی مجو وصالم بالاتر از خیالم

عذرِ نو آفریدی اشکِ بہانہ جو را

از نالہ بر گلستاں آشوبِ محشر آور
تا دم بہ سینہ پیچد مگذار ہائے و ہو را

آشنا ہر خار را از قصّہ ما ساختی
در بیابانِ جنوں بردی و رسوا ساختی
جُرمِ ما از دانۂ تقصیرِ او از سجدۂ
نے بآں بیچارہ می سازی نہ با ما ساختی
صد جہاں می رویداز کشتِ خیالِ ما چو گل
یک جہان و آں ہم از خونِ تمنا ساختی
پرتوِ حسنِ تو می افتد بروں مانندِ رنگ
صورتے پردہ از دیوارِ مینا ساختی

طرحِ نو افگن کہ ما جدّت پسند افتادہ ایم
ایں چہ حیرت خانۂ امروز و فردا ساختی

خوش آنکہ رختِ خرد را بہ شعلۂ مے سوخت
مثالِ لالہ متاعے ز آتشے اندوخت
تو ہم ز ساغرِ مے چہرہ را گلستاں کن
بہار، خرقہ فروشی بہ صوفیاں آموخت
دلم تپید ز محرومیِ فقیہِ حرم
کہ پیرِ میکدہ جامے بفتوئے نفروخت
مسنج قدرِ سرود از نوائے بے اثرم
ز برقِ نغمہ تواں حاصلِ سکندر سوخت

صبا بہ گلشنِ ویمر[1] سلامِ ما برساں
کہ چشمِ نکتہ وراں خاکِ آں دیار افروخت

بیار بادہ کہ گردوں بکامِ ما گردید
مثالِ غنچہ نواہا ز شاخسار دمید

خورم بیادِ تنک نوشیِٔ امامِ حرم
کہ جز بہ صحبتِ یارانِ راز داں نچشید

فزوں قبیلۂ آں پختہ کار باد کہ گفت
چراغِ راہِ حیات است جلوۂ امید

نوا ز حوصلۂ دوستاں بلند تر است
غزل سرا شدم آنجا کہ ہیچکس نشنید

[1] جرمنی میں ایک شہر ہے جہاں گوئٹے نے اپنی زندگی کا بہت سا حصہ بسر کیا اور بعد انتقال وہیں دفن ہوا

عیارِ معرفتِ مشتری است جنسِ سخن
خوشم از انکه متاعِ مرا کسے نخرید

زشعرِ دلکشِ اقبال می تواں دریافت
کہ درسِ فلسفہ میداد و عاشقی ورزید

تیر و سنان و خنجر و شمشیرم آرزوست
با من میا کہ مسلکِ شبّیرم آرزوست
از بہرِ آشیانہ خس اندوزیم نگر
باز این نگر کہ شعلۂ درگیرم آرزوست
گفتند لب بہ بند و ز اسرارِ ما مگو
گفتم کہ خیر! نعرۂ تکبیرم آرزوست

گفتند ہر چہ در دولت آید ز ما بخواہ
گفتم کہ بے حجابیِ تقدیرم آرزوست
از روزگارِ خویش ندانم جز این قدر
خوابم ز یاد رفتہ و تعبیرم آرزوست

کو آں نگاہِ ناز کہ اوّل دلم ربود
عمرت دراز باد ہماں تیرم آرزوست

دانۂ سبحہ بہ زنّار کشیدن آموز
گر نگاہِ تو دوبین است ندیدن آموز
پا ز خلوت کدۂ غنچہ بروں زن چو شمیم
با نسیمِ سحر آمیزدہ وزیدن آموز

آفریدند اگر شبنمِ بے مایہ ترا
خیز و بر داغِ دلِ لالہ چکیدن آموز

اگرت خارِ گلِ تازہ رسے ساختہ اند
پاسِ ناموسِ چمن دار و خلیدن آموز

باغباں گر ز خیابانِ تو بر کند ترا
صفتِ سبزہ دگر بارہ دمیدن آموز

تا تو سوزندہ تر و تلخ تر آئی بیروں
عزلتِ خم کدہ گیر و رسیدن آموز

تا کجا در تہِ بالِ دگراں می باشی
در ہوائے چمن آزادہ پریدن آموز

درِ بتخانہ زدم، مُغ بچگانم گفتند
آتشے در حرم افروز و تپیدن آموز

ز خاکِ خویش طلب آتشے کہ پیدا نیست
تجلیِ دگرے درخورِ تقاضا نیست

اگرچہ عقلِ فسوں پیشہ لشکرے انگیخت
تو دل گرفتہ نہ باشی کہ عشق تنہا نیست

تو رہ[1] شناس نۂ، وز مقام بیخبری
چہ نغمہ ایست کہ در بربطِ سلیمی نیست

نظر بخویش چناں بستہ ام کہ جلوۂ دوست
جہاں گرفت و مرا فرصتِ تماشا نیست

بیا کہ غلغلہ در شہرِ دلبراں فگنیم
جنونِ زندہ دلاں ہرزہ گردِ صحرا نیست

ز قید و صیدِ نہنگاں حکایتے آور
مگو کہ زورقِ ما روشناسِ دریا نیست

[1] رہ و مقام موسیقی کی اصطلاحیں ہیں

مریدِ ہمتِ آں رہروم کہ پا نگذاشت
بہ جادۂ کہ درو کوہ و دشت و دریا نیست
شریکِ حلقۂ رندانِ بادہ پیما باش
حذر ز بیعتِ پیرے کہ مردِ غوغا نیست
برہنہ حرف نہ گفتن کمالِ گویائی است
حدیثِ خلوتیاں جز بہ رمز و ایما نیست

موج را از سینۂ دریا گسستن می تواں
بحرِ بے پایاں بجوئے خویش بستن می تواں
از نوائے می تواں یک شہرِ دل در خوں نشاند
یک چمن گل از نسیمے سینہ خستن می تواں

می‌توان جبریل را گنجشکِ دست آموز کرد
شہپرش با موئے آتش دیدہ بستن می‌توان

اے سکندر! سلطنت نازک تر از جامِ جم است
یک جہاں آئینہ از سنگے شکستن می‌توان

گر بخود محکم شوی سیلِ بلا انگیز چیست
مثلِ گوہر در دلِ دریا نشستن می‌توان

من فقیرِ بے نیازم مشربم این است و بس
مومیائی خواستن نتوان، شکستن می‌توان

صد نالۂ شبگیرے صد صبحِ بلا خیزے
صد آہِ شرر ریزے یک شعرِ دل آویزے

در عشق و ہوسناکی دانی کہ تفاوت چیست
آن تیشۂ فرہادے این حیلۂ پرویزے

با پردگیان برگو کاین مشتِ غبارِ من
گردیست نظربازے خاکیست نگہ خیزے

ہوشم برد اے مطرب مستم کند اے ساقی
گلبانگِ دل آویزے از مرغِ سحر خیزے

از خاکِ سمرقندے ترسم کہ دگر خیزد
آشوبِ ہلاکوئے ہنگامۂ چنگیزے

مطرب غزلے بیتے از مرشدِ روم آور
تا غوطہ زند جانم در آتشِ تبریزے

باز بہ سرمہ تاب دہ چشمِ کرشمہ زائے را
ذوقِ جنوں دو چند کن شوقِ غزلسرائے را

نقشِ دگر طراز دہ آدمِ پختہ تر بیار
لعبتِ خاک ساختن می نہ سزد خدائے را

قصۂ دل نگفتنی است دردِ جگر نہفتنی است
خلوتیاں! کجا برم لذّتِ ہائے ہائے را

آہِ درون تاب کو اشکِ جگر گداز کو
شیشہ بسنگ می زنم عقل گرہ کشائے را

بزم بہ باغ و راغ کش زخمہ بہ تارِ چنگ زن
بادہ بخور غزل سرائے، بند کشائے قبائے را

صبح دمید کارواں کرد نماز و رخت بست
تو نشنیدۂ مگر زمزمۂ درائے را

نازِ شہاں نمی کشم زخمِ کرم نمی خورم
درنگر اے ہوس فریب ہمتِ ایں گدائے را

فریبِ کشمکشِ عقل دیدنی دارد
کہ میرِ قافلہ و ذوقِ رہزنی دارد

نشانِ راہ ز عقلِ ہزار حیلہ مپرس
بیا کہ عشق کمالے ز یک فنی دارد

فرنگ گرچہ سخن با ستارہ می گوید
حذر کہ شیوۂ او رنگِ جوزنی دارد

ز مرگ و زیست چہ پرسی دریں رباطِ کہن
کہ زیست کاہشِ جاں مرگ جانکنی دارد

سرِ مزار شہیداں یکے عناں درکش
کہ بے زبانیِ ما حرفِ گفتنی دارد

دگر بدشتِ عرب خیمہ زن کہ بزمِ عجم
مئے گذشتہ و جامِ شکستنی دارد

نہ شیخ شہر نہ شاعر نہ خرقہ پوش اقبال
فقیرِ راہ نشین است و دل غنی دارد

حسرتِ جلوۂ آں ماہِ تمامے دارم
دست بر سینہ نظر بر لبِ بامے دارم

حسن می گفت کہ شامے نہ پذیرد سحرم
عشق می گفت تب و تابِ دوامے دارم

نہ با مروز اسیرم نہ بہ فردا نہ بہ دوش

نہ نشیبے نہ فرازے نہ مقامے دارم

بادۂ رازم و ہم پیمانہ گسارے جویم

در خراباتِ مغاں گردشِ جامے دارم

بے نیازانہ زشوریدہ نوایم مگذر

مرغِ لاہوتم و از دوست پیامے دارم

پردہ برگیرم و در پردہ سخن میگویم

تیغِ خونریزم و خود را بہ نیامے دارم

بشاخِ زندگیٔ ما نمے ز تشنہ لبی است

تلاشِ چشمۂ حیواں دلیلِ کم طلبی است

حدیثِ دل بکہ گویم چہ راہ برگیرم
کہ آہ بے اثر است و نگاہ بے ادبی است

غزل بزمزمہ خواں پردہ پست تر گرداں
ہنوز نالۂ مرغاں نوائے زیرلبی است

متاعِ قافلۂ ما حجازیاں بردند
ولے زباں نکشائی کہ یارِ ما عربی است

نہالِ ترک ز برقِ فرنگ بار آورد
ظہورِ مصطفوی را بہانہ بولہبی است

مسنج معنیِ من در عیارِ ہند و عجم
کہ اصلِ ایں گہر از گریہ ہائے نیم شبی است

بیا کہ من ز خمِ پیرِ روم آوردم
مئے سخن کہ جواں تر ز بادۂ عنبی است

فرقے نہ نہد عاشق در کعبہ و بتخانہ
ایں جلوتِ جانانہ، آں خلوتِ جانانہ

شادم کہ مزارِ من در کوئے حرم بستند
راہے ز مژہ کاوم از کعبہ بہ بتخانہ

از بزمِ جہاں خوشتر از حور و جناں خوشتر
یک ہمدمِ فرزانہ وز بادہ دو پیمانہ

ہر کس نگہے دارد، ہر کس سخنے دارد
در بزمِ تو می خیزد افسانہ ز افسانہ

ایں کیست کہ بر دلہا آوردہ شبیخونے؟
صد شہرِ تمنّا را یغما زدہ تُرکانہ

در دشتِ جنونِ من جبریل زبوں صیدے
یزداں بہ کمند آور اے ہمتِ مردانہ

اقبال بہ منبرِ زدر رازے کہ نہ باید گفت
ناپختہ بروں آمد از خلوتِ میخانہ

بے تو از خوابِ عدم دیدہ کشودن نتواں
بے تو بودن نتواں با تو نبودن نتواں
در جہان است دلِ ما کہ جہاں در دلِ ماست
لب فرو بند کہ ایں عقدہ کشودن نتواں
دلِ یاراں ز نواہائے پریشانم سوخت
من ازاں نغمہ تپیدم کہ سرودن نتواں
اے صبا از تنک افشانیِ شبنم چہ شود
تب و تاب از جگرِ لالہ ربودن نتواں

دل بحق بند و کشادے ز سلاطیں مطلب
کہ جبیں بر درِ ایں بتکدہ سودن نتواں

ایں گنبدِ مینائی، ایں پستی و بالائی
درشد بدلِ عاشق، با ایں ہمہ پہنائی
اسرارِ ازل جوئی؟ بر خود نظرے وا کن
یکتائی و بسیاری، پنہانی و پیدائی
اے جانِ گرفتارم دیدی کہ محبت چیست؟
در سینہ نیاسائی از دیدہ بروں آئی
برخیز کہ فروردیں افروخت چراغِ گل
برخیز و دمے بنشیں با لالۂ صحرائی

عشق است و ہزار افسوں حسن است و ہزار آئیں
نے من بہ شمار آیم نے تو بہ شمار آئی

صد رہ بہ فلک بر شد، صد رہ بہ زمیں در شد
خاقانی و فغفوری جمشیدی و دارائی

ہم با خود و ہم با او، ہجراں کہ وصال است ایں؟
اے عقل چہ میگوئی، اے عشق چہ فرمائی

بہ یکے از صوفیہ نوشتہ شد

ہوسِ منزلِ لیلیٰ نہ تو داری و نہ من
جگرِ گرمیِ صحرا نہ تو داری و نہ من

من جواں ساقی و تو پیرِ کہن میکدہ
بزمِ ما تشنہ و صہبا نہ تو داری و نہ من

دل و دیں در گروِ زہرہ وشانِ عجمی !
آتشِ شوقِ سلیمیٰ نہ تو داری و نہ من

خزفے بود کہ از ساحلِ دریا چیدیم
دانۂ گوہرِ یکتا نہ تو داری و نہ من

دگر از یوسفِ گم گشتہ سخن نتواں گفت
تپشِ خونِ زلیخا نہ تو داری و نہ من

بہ کہ با نورِ چراغِ تہ داماں سازیم
طاقتِ جلوۂ سینا نہ تو داری و نہ من

دلیلِ منزلِ شوقم بدامنم آویز
شررز آتشِ نابم بخاکِ خویش آمیز

عروسِ لاله برون آمد از سراچهٔ ناز
بیا که جانِ تو سوزم ز حرفِ شوق انگیز
بهر زمانه به اسلوبِ تازه می گویند
حکایتِ غمِ فرہاد و عشرتِ پرویز
اگرچه زادهٔ ہندم فروغِ چشمِ من است
ز خاکِ پاکِ بخارا و کابل و تبریز

در جهانِ دلِ ما دورِ قمر پیدا نیست
انقلابیست ولے شام و سحر پیدا نیست
وائے آں قافله کز دونیِ ہمت میخواست
رہگذارے که درو ہیچ خطر پیدا نیست

بگذر از عقل و در آویز بموجِ یمِ عشق
کہ در آن جوئے تنک مایہ گہر پیدا نیست

آنچہ مقصودِ تگ و تازِ خیالِ من و تست
ہست در دیدہ و مانندِ نظر پیدا نیست

تب و تابِ بتکدۂ عجم نرسد بسوز و گدازِ من
کہ بیک نگاہِ محمدِ عربی گرفت حجازِ من
چہ کنم کہ عقلِ بہانہ جو گرہے بروئے گرہ زند
نظرے اگہ گردشِ چشمِ تو شکند طلسمِ مجازِ من
نرسد فسوں گریِ خرد بہ تپیدنِ دلِ زندۂ
زکنشتِ فلسفیاں درا بحریمِ سوز و گدازِ من

گریۂ ما بے اثر نالۂ ما نارسا است

حاصلِ ایں سوز و ساز یک دلِ خونیں نوا است

در طلبش دل تپید دیر و حرم آفرید

ما بہ تمنّائے او ، او بہ تماشائے ماست

پردگیاں بے حجاب ، من بہ خودی در شدم

عشقِ غیورم نگر ، اہلِ تماشا کراست

مطربِ مے خانہ دوش نکتۂ دلکش سرود

بادہ چشیدن خطاست بادہ کشیدن رواست

زندگیِ رہرواں در تگ و تاز است و بس

قافلۂ موج را جادۂ و منزل کجاست

شعلۂ درگیر زد بر خس و خاشاکِ من

مرشدِ رومی کہ گفت "منزلِ ما کبریا است"

نقشِ فرنگ

بِسمِ اللہِ الرَّحمٰنِ الرَّحِیم

نقشِ فرنگ

پیام

ازمن اے بادِ صبا گوئے بدانائے فرنگ
عقل تا بال کشود است گرفتار تر است
برق را ایں بہ جگر می زند آں رام کند
عشق از عقلِ فسوں پیشہ جگر دار تر است

چشم جز رنگِ گل و لالہ نہ بیند ورنہ
آنچہ در پردۂ رنگ است پدیدار تر است
عجب آں نیست کہ اعجازِ مسیحا داری
عجب این است کہ بیمارِ تو بیمار تر است
علم و حکمت اگرش خوئے سگی باز دہد
آدمی زادۂ دانا ز دواں خوار تر است

خواجہ را قیمتِ عیش است اگر مزدِ غلام
بندہ آزاد تر و خواجہ گرفتار است

زندگی و عمل

در جواب نظم ہائنا موسوم بہ سوالات

ساحلِ افتادہ گفت گرچہ بسے زیستم
ہیچ نہ معلوم شد آہ کہ من چیستم
موجِ ز خود رفتۂ تیز خرامید و گفت
ہستم اگر میروم گر نروم نیستم!

جمعیت الاقوام

برفتد تا روشِ رزم دریں بزمِ کہن دردمندانِ جہاں طرحِ نو انداختہ اند
من ازیں بیش ندانم کہ کفن دزدے چند بہرِ تقسیمِ قبور انجمنے ساختہ اند

(۱) گوئٹے کا ہموطن و ہمعصر شاعر تھا۔

شوپن ہار و نیٹشا

مرغے ز آشیانہ بسیرِ چمن پرید
خارے ز شاخِ گل بہ تنِ نازکش خلید
بد گفت فطرتِ چمنِ روزگار را
از دردِ خویش و ہم ز غمِ دیگراں تپید
داغے ز خونِ بے گنہے لالہ را شمرد
اندر طلسمِ غنچہ فریبِ بہار دید
گفت اندریں سرا کہ بنایش فتادہ کج
صبحے کجا کہ چرخ درو شامہا نہ چید
نالید تا بحوصلۂ آں نوا طراز
خوں گشت نغمہ و ز دو چشمش فرو چکید

سوزِ فغانِ او بدلِ ہدہدے گرفت

با نوکِ خویش خار ز اندامِ او کشید

گفتش کہ سودِ خویش ز جیبِ زیاں برآر

گل از شگافِ سینہ زرِ ناب آفرید

درماں ز درد ساز اگر خستہ تن شوی

خوگر بہ خار شو کہ سراپا چمن شوی

فلسفہ و سیاست

فلسفی را با سیاست داں بیک میزاں مسنج

چشمِ آں خورشید کورے دیدۂ ایں بے نمے

آں تراشد قولِ حق را حجّتِ نااستوار

ویں تراشد قولِ باطل را دلیلِ محکمے

صحبتِ رفتگاں

(در عالمِ بالا)

ٹالسٹائے

بارکشِ اہرمن لشکریِ شہریار | از پئے نانِ جویں تیغِ ستم بر کشید
زشت بہ چشمش نکوست مغز نداند ز پوست | مرد کِ بیگانہ دوست سینۂ خویشاں درید
داروئے بیہوشی است تاجِ کلیسا وطن | جانِ خدا داد را خواجہ بجامے خرید

کارل مارکس

رازدانِ جزو و کل از خویش نامحرم شداست
آدم از سرمایہ داری قاتلِ آدم شداست

ہیگل

جلوہ دہد باغ و راغ معنیِ مستور را | عینِ حقیقت نگر حنظل و انگور را

فطرتِ اضداد خیز لذتِ پیکار داد　　خواجه و مزدور را آمر و مامور را

ٹالسٹائے

عقلِ دور رو آفرید فلسفهٔ خود پرست را　　درسِ رضا می دهی بندهٔ مزدور را؟

مزدک

دانهٔ ایران ز کشتِ زار و قیصر بردمید　　مرگِ نو می رقصد اندر قصرِ سلطان و امیر

مدتے در آتشِ نمرود می سوزد خلیل　　تا تهی گردد حریمش از خداوندانِ پیر

دورِ پرویزی گذشت اے کشتهٔ پرویز خیز　　نعمتِ گم گشتهٔ خود را ز خسرو باز گیر

کوہکن

نگارِ من که بسے ساده و کم آمیز است
ستیزه کیش و ستم کوش و فتنه انگیز است

برونِ او همه بزم و درونِ او همه رزم
زبانِ او ز مسیح و دلش ز چنگیز است

گسست عقل و جنوں رنگ بست و دیدہ گداخت
درآ بجلوہ کہ جانم ز شوق لبریز است

اگرچہ تیشۂ من کوہ را ز پا آورد
ہنوز گردشِ گردوں بکامِ پرویز است

زخاک تا بہ فلک ہرچہ ہست رہ پیماست
قدم کشاے کہ رفتارِ کارواں تیز است

نیٹشا

از سستیِ عناصرِ انساں دلش تپید
فکرِ حکیم پیکرِ محکم تر آفرید

افگند در فرنگ صد آشوبِ تازۂ
دیوانۂ بکارگہِ شیشہ گر رسید

حکیم آئن سٹائن

جلوۂ می خواست مانندِ کلیمِ ناصبور
تا ضمیرِ مستنیرِ او کشود اسرارِ نور

از فرازِ آسمان تا چشمِ آدم یک نفس
زود پروازے کہ پروازش نیاید در شعور

خلوتِ او در زغالِ تیرہ فام اندر مغاک
جلوتش سوزد درختے را چو خس بالائے طور

بے تغیّر در طلسمِ چون و چند و بیش و کم
برتر از پست و بلند و دیر و زود و نزد و دور

در نہادش تار و شید و سوز و ساز و مرگ و زیست
اہرمن از سوزِ او وز سازِ او جبریل و حور

من چہ گویم از مقامِ آں حکیمِ نکتہ سنج
کردہ زردشتے ز نسلِ موسےٰ و ہارون ظہور[1]

بائرن

مثالِ لالہ و گل شعلہ از زمیں روید
اگر بہ خاکِ گلستاں تراود از جامش

نبود در خورِ طبعش ہوائے سردِ فرنگ
تپید پیکِ محبت ز سوزِ پیغامش

خیالِ او چہ پری خانۂ بنا کرد است
شباب غش کند از جلوۂ لبِ بامش

گذاشت طائرِ معنی نشیمنِ خود را
کہ سازگار تر افتاد حلقۂ دامش

(۱) حکیم آئن سٹائن، بنی اسرائیل سے ہے۔

نیٹشا[1]

گر نوا خواہی زپیشِ او گریز	در نے کلکش غریوِ تندر است
نیشتر اندر دلِ مغرب فشرد	دستش از خونِ چلیپا[2] احمر است
آنکہ بر طرحِ حرم بتخانہ ساخت	قلبِ او مومن دماغش[3] کافر است

خویش را در نارِ آں نمرود سوز
زانکہ بستانِ خلیل ؑ از آذر[4] است

۱ مشہور و معروف جرمن فلسفی۔ ۲ نیٹشا نے نصرانیت پر ایسا زبردست حملہ کیا ہے کہ یہ مذہب اس حملے سے بمشکل جانبر ہو سکے گا۔ نیٹشا کی تنقیدِ نصرانیت خالص اسلامی نکتۂ خیال سے ہے۔

۳ اس کا دماغ اس واسطے کافر ہے کہ وہ خدا کا منکر ہے گو بعض اخلاقی نتائج ہیں اس کے افکار مذہبِ اسلام کے بہت قریب ہیں۔ قلب او مومن دماغش کافر است۔ نبیؐ کریم نے اس قسم کا جملہ اُمیہ ابن الصّلت (عرب شاعر) کی نسبت کہا تھا۔ آمن لسانہٗ و کفر قلبہٗ۔

۴ آذر بمعنی آتش۔

جلال[1] و ہیگل[2]

می گشودم شبے بناخنِ فکر — عقدہ ہائے حکیمِ المانی[2]

آنکہ اندیشہ اش برہنہ نمود — ابدی را ز کسوتِ آنی

پیشِ عرضِ خیالِ او گیتی — خجل آمد ز تنگ دامانی

چوں بدریائے او فرو رفتم — کشتیِ عقل گشت طوفانی

خواب بر من دمید افسونے — چشم بستم ز باقی و فانی

نگہِ شوق تیز تر گردید — چہرہ بنمود پیرِ یزدانی

آفتابے کہ از تجلیِ او — افقِ روم و شام نورانی

شعلہ اش در جہانِ تیرہ نہاد — بہ بیابان چراغِ رہبانی

معنی از حرفِ او ہمی روید — صفتِ لالہ ہائے نعمانی

گفت با من، چہ خفتۂ برخیز — بہ سرابے سفینہ می رانی

[1] مولانا جلال الدین رومی رحمۃ اللہ علیہ۔ [2] جرمن فلسفی ہیگل

"بہ خرد راہِ عشق می پوئی؟

بہ چراغ آفتاب می جوئی؟"

پٹوفی

شاعرِ جوانا مرگِ ہنگری کہ در معرکۂ کارزار در حمایتِ وطن کشتہ شد
و نعشِ او نیافتند تا یادگارِ خاکی ازو بماند

نفسے دریں گلستاں ز عروسِ گل سرودی

بدلے غمے فزودی ز دلے غمے ربودی

تو بخونِ خویش بستی کفِ لالہ را نگارے

تو بہ بادِ صبحگاہے دلِ غنچہ را کشودی

بنوائے خود گم استی سخنِ تو مرقدِ تو

بہ زمیں نہ باز رفتی کہ تو از زمیں نہ بودی

محاورہ مابین حکیم فرنسوی اگسٹس کومٹ و مردِ مزدور

حکیم

بنی آدم اعضاے یکدیگراند
هماں نخل را شاخ و برگ و بر اند

دماغ از خرد زاست از فطرت است
اگر پا زمین سات از فطرت است

یکے کار فرما یکے کارساز
نیاید ز محمود کارِ ایاز

نہ بینی کہ از قسمتِ کار زیست

سراپا چمن می شود خارِ زیست؟

مردِ مزدور

فریبی بحکمت مرا اے حکیم
کہ نتواں شکست ایں طلسم قدیم

مسِ خام را از زر اندوده؟
مرا خوئے تسلیم فرموده؟

کند بحر را آبنا یم اسیر
زخارا برد تیشه ام جوے شیر

حقِ کوہکن دادی اے نکتہ سنج | بہ پرویز پرکار و نابردہ رنج؟
خطا را بحکمت مگرداں صواب | خضر را نگیری بدامِ سراب
بدوشِ زمیں، بار، سرمایہ دار | ندارد گذشت از خور و خواب کار
جہاں راست بہروزی از دست مزد | ندانی کہ ایں ہیچ کارہ است دزد

پئے جرمِ او پوزش آوردۂ
باین عقل و دانش فسوں خوردۂ؟

ہیگل

حکمتش معقول و با محسوس در خلوت نرفت

گرچہ بکرِ فکرِ او پیرایہ پوشد چوں عروس
طائرِ عقلِ فلک پروازِ او دانی کہ چیست؟
"ماکیاں کز زورِ مستی خایہ گیرد بے خروس"

جلال[1] و گوئٹے

نکتہ دانِ المنی[2] را در ارم | صحبتے افتاد با پیرِ عجم
شاعرے کو ہمچو آں عالی جناب | نیست پیغمبر و لے دارد کتاب
خواند بر دانائے اسرارِ قدیم | قصۂ پیمانِ ابلیس و حکیم
گفت رومی اے سخن را جاں نگار | تو ملک صید استی و یزداں شکار
فکرِ تو در کنجِ دل خلوت گزید | ایں جہانِ کہنہ را باز آفرید
سوز و سازِ جاں بہ پیکر دیدۂ | در صدف تعمیرِ گوہر دیدۂ

---

1. مولٰنا جلال الدین رومی علیہ الرحمۃ۔

2. نکتہ دانِ المنی سے مراد گوئٹے ہے جس کا ڈراما "فوسٹ" مشہور و معروف ہے۔ اِس ڈرامے میں شاعر نے حکیم فوسٹ اور شیطان کے عہد و پیمان کی قدیم روایت کے پیرائے میں انسان کے امکانی نشو و نما کے تمام مدارج اس خوبی سے بتائے ہیں کہ اس سے بڑھ کر کمالِ فن خیال میں نہیں آسکتا۔

ہر کسے از رمزِ عشق آگاہ نیست ہر کسے شایانِ این درگاہ نیست

"داند آں کو نیکبخت و محرم است

زیرکی ز ابلیس و عشق از آدم است" (رومی)

پیغامِ برگساں

تا بر تو آشکار شود رازِ زندگی

خود را جدا ز شعلہ مثالِ شرر مکن

بہرِ نظارہ جز نگہِ آشنا میار

در مرز و بومِ خود چو غریباں گذر مکن

نقشے کہ بستۂ ہمہ اوہامِ باطل است

عقلے بہم رساں کہ ادب خوردۂ دل است

میخانۂ فرنگ

یادِ ایامے کہ بودم در خمستانِ فرنگ

جامِ او روشن تر از جامِ جم و اسکندر است

چشمِ مستِ مے فروشش بادہ را پروردگار

بادہ خواراں را نگاہِ ساقی اش پیغمبر است

جلوۂ او بے کلیم و شعلۂ او بے خلیل

عقلِ ناپروا متاعِ عشق را غارتگر است

در ہوایش گرمیِ یک آہِ بیتابانہ نیست

رندِ ایں میخانہ را یک لغزشِ مستانہ نیست

موسیولینن و قیصر ولیم

موسیولینن

بسے گذشت کہ آدم دریں سرائے کہن
مثالِ دانہ تہِ سنگِ آسیا بودست
فریبِ زاری و افسونِ قیصری خوردست
اسیرِ حلقۂ دامِ کلیسیا بودست
غلامِ گرسنہ دیدی کہ بر درید آخر
قمیصِ خواجہ کہ رنگیں زخونِ ما بودست
شرارِ آتشِ جمہور کہنہ ساماں سوخت
ردائے پیرِ کلیسا، قبائے سلطاں سوخت

قیصرِ ولیم

گناهِ عشوه و نازِ بتاں چیست
طواف اندر سرشتِ برہمن ہست

دمادم نو خداونداں تراشد
کہ بیزار از خدایانِ کہن ہست

ز جورِ رہزناں کم گو کہ رہرو
متاعِ خویش را خود راہزن ہست

اگر تاجِ کئی جمہور پوشد
ہماں ہنگامہ ہا در انجمن ہست

ہوس اندر دلِ آدم نہ میرد
ہماں آتش میانِ مرزغن (۱) ہست

عروسِ اقتدارِ سحرفن را
ہماں پیچاکِ زلفِ پرشکن ہست

"نماند نازِ شیریں بے خریدار
اگر خسرو نہ باشد کوہکن ہست"

---

(۱) مرزغن - آتشدان

حکما

لاک

ساغرش را سحر از بادهٔ خورشید افروخت
ورنه در محفلِ گل لاله تهی جام آورد

کانٹ

فطرتش ذوقِ مئے آئینه فامے آورد
از شبستانِ ازل کوکبِ جامے آورد

برگساں

نه مئے از ازل آورد نه جامے آورد
لاله از داغِ جگر سوزِ دوامے آورد

شعرا

برونگ

بے پشت بود بادۂ سرجوشِ زندگی — آب از خضر بگیرم و در ساغر افگنم

بائرن

از منّتِ خضر نتواں کرد سینہ داغ — آب از جگر بگیرم و در ساغر افگنم

غالب

"تا بادہ تلخ تر شود و سینہ ریش تر — بگدازم آبگینہ و در ساغر افگنم"

رومی

آمیزشے کجا گہرِ پاکِ او کجا
از تاک بادہ گیرم و در ساغر افگنم

خراباتِ فرنگ

دوش رفتم بہ تماشائے خراباتِ فرنگ
شوخ گفتاریِ رندے[۱] دلم از دست ربود
گفت این نیست کلیسا کہ بیابی در وے
صحبتِ دخترکِ زہرہ وش و نائے و سرود
این خراباتِ فرنگ است و ز تاثیرِ میش
آنچہ مذموم شمارند نماید محمود
نیک و بد را بترازوئے دگر سنجیدیم
چشمِ داشت ترازوئے نصاریٰ و یہود
خوب زشت است اگر پنجۂ گیرات شکست
زشت خوب است اگر تاب و توانِ تو فزود

۱ رند سے مراد نیٹشا ہے۔

تو اگر در نگری جز بہ ریا نیست حیات
ہر کہ اندر گرہِ صدق و صفا بود نبود
دعوئے صدق و صفا پردۂ ناموسِ ریاست
پیرِ ما گفت مس از سیم بباید اندود

فاش گفتم بتو اسرارِ نہانخانۂ زیست
بکسے باز مگو تا کہ بیابی مقصود

خطاب بہ انگلستان

مشرقی بادہ چشیداست ز مینائے فرنگ
عجبے نیست اگر توبۂ دیرینہ شکست

فکرِ نوزادۂ او شیوۂ تدبیر آموخت
جوش زد خوں بہ رگِ بندۂ تقدیر پرست
ساقیا تنگ دل از شورشِ مستاں نشوی
خود تو انصاف بدہ ایں ہمہ ہنگامہ کہ بست؟

"بوئے گل خود بہ چمن راہ نما شد ز نخست
ورنہ بلبل چہ خبر داشت کہ گلزارے ہست"

قسمت نامۂ سرمایہ دار و مزدور

غوغائے کارخانۂ آہنگری زمن
گلبانگِ ارغنونِ کلیسا ازانِ تو

نخلے کہ شہ خراج برو می نہد زمن
باغِ بہشت و سدرہ و طوبا ازانِ تو
تلخابہ کہ دردِ سر آرد ازانِ من
صہبائے پاکِ آدم و حوّا ازانِ تو
مرغابی و تدرو و کبوتر ازانِ من
ظلِّ ہما و شہپرِ عنقا ازانِ تو
این خاک و آنچہ در شکمِ او ازانِ من
وز خاک تا بہ عرشِ معلّا ازانِ تو

نوائے مزدور

زمزدِ بندۂ کرپاس پوش و محنت کش
نصیبِ خواجۂ ناکردہ کار رختِ حریر

زخوے فشانیٔ من لعلِ خاتمِ والی
ز اشکِ کودکِ من گوہرِ ستامِ امیر[1]

زخونِ من چو زلو[2] فربہی کلیسا را
بزورِ بازوئے من دستِ سلطنت ہمہ گیر

خرابہ رشکِ گلستاں زگریۂ سحرم
شبابِ لالہ و گل از طراوتِ جگرم

بیا کہ تازہ نوا می تراود از رگِ ساز
مے کہ شیشہ گداز د بہ ساغر اندازیم

(۱) ستام۔ سازِ اسپ (گھوڑے) زلو۔ جونک

مغان و دیرِ مغان را نظام تازه دہیم
بنائے میکدہ ہائے کہن بر اندازیم
ز رہزنانِ چمن انتقامِ لالہ کشیم
بہ بزمِ غنچہ و گل طرحِ دیگر اندازیم
بطوفِ شمع چو پروانہ زیستن تا کے
ز خویش ایں ہمہ بیگانہ زیستن تا کے

خُردہ

می خورد ہر ذرۂ ما پیچ و تاب
محشرے در ہر دمِ ما مضمر است
با سکندر خضر در ظلمات گفت
مرگ مشکل زندگی مشکل تر است

دُردانہ اداشناسِ دریا ست
از گردشِ آسیا چہ داند

کلک را نالہ از تہی مغزی است
قلم سرمہ را صریرے نیست

منم کہ طوفِ حرم کردہ ام بتے بہ کنار
منم کہ پیشِ بتاں نعرہ ہائے ہو زدہ ام
دلم ہنوز تقاضائے جستجو دارد
قدم بہ جادۂ باریک تر ز مو زدہ ام

گل گفت کہ عیشِ نو بہارے خوشتر
یک صبح چمن ز روزگارے خوشتر
زاں پیش کہ کس ترا بدستار زند
مردن بکنارِ شاخسارے خوشتر

سخن گو طفلک و برنا و پیر است
سخن را سالے و ماہے نہ باشد

~~~~~~~~

چشم را بینائی افزاید سہ چیز
سبزہ و آبِ روان و روئے خوش
کالبد را فربہی می آورد
جامۂ قز، جانِ بے غم، بوئے خوش

~~~~~~~~

اے برادر من ترا از زندگی دادم نشاں
خواب را مرگِ سبک داں مرگ را خوابِ گراں

~~~~~~~~
~~~~~~~~

طاقتِ عفو در تو نیست اگر
خیز و با دشمناں درآ بہ ستیز
سینہ را کارگاہِ کینہ مساز
سرکہ در انگبینِ خویش مریز

از نزاکت ہاے طبعِ موشگافِ او مپرس
کز دمِ بادے زجاجِ شاعرِ ما بشکند
کے تواند گفت شرحِ کارزارِ زندگی
"می پرد در نگہش حبابے چوں بہ دریا بشکند"

در جہاں مانندِ جوئے کوہسار — از نشیب و هم فراز آگاه شو
یا مثالِ سیلِ بے زنہار خیز — فارغ از پست و بلندِ راه شو

اے کہ گل چیدی مناں از نیشِ خار
خار هم می روید از بادِ بہار

مزن وسمه بر ریش و ابروئے خویش
جوانی ز وزدیدنِ سال نیست

ندارد کار با دوں همتاں عشق
تذروِ مرده را شاہیں نگیرد

نقدِ شاعر در خورِ بازار نیست
نان بسیمِ نسترن نتوان خرید

بطی می گفت بحر آزاد گردید
چنیں فرماں ز دیوانِ خضر رفت
نہنگی گفت رو ہر جا کہ خواہی
ولے از ما نباید بے خبر رفت

کتبہٗ: عبدالمجید خوشنویس ہارمنڈی لاہور